

УДК 343.132:355.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.52>

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ДЕРЖАВІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Найдьонов Є.В.,
*аспірант кафедри галузевого права
та загально правових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»
ORCID: 0009-0008-4301-2374
e-mail: naidenove@gmail.com*

Найдьонов Є.В. Матеріальна відповідальність військовослужбовців за шкоду, завдану державі: проблеми реалізації через цивільний позов у кримінальному провадженні.

У статті досліджено комплекс теоретичних і практичних проблем, що виникають при притягненні військовослужбовців до матеріальної відповідальності за шкоду, завдану державі, шляхом пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні. Аналізується складність цього процесу, що вимагає збалансованого підходу для захисту інтересів держави та прав військових.

Дослідження фокусується на суперечностях, що виникають через взаємодію норм кримінального процесуального, цивільного та спеціального військового законодавства. Аналізуючи положення КПК України, Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» та Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України затвердженого наказом від 21.11.2017 № 608, детально розмежовується доказова вага і процесуальний статус матеріалів службового розслідування та висновків судової експертизи.

Додатково аналізуються умови притягнення до відповідальності, зокрема чотириелементна конструкція складу правопорушення, та проблема відповідальності за шкоду, завдану під час виконання наказу, що дозволяє глибше зрозуміти межі відповідальності військовослужбовця залежно від правомірності отриманих розпоряджень.

Особливу увагу приділено нововведеному інституту бойового імунітету та його впливу на матеріальну відповідальність. Аналізується правова колізія між нормами Закону «Про оборону України» та ст. 43-1 Кримінального кодексу України. Підкреслюється, що звільнення від кримінальної відповідальності на підставі бойового імунітету усуває підставу для повної матеріальної відповідальності, проте залишає відкритим питання про можливість застосування інших видів відповідальності на загальних цивільно-правових засадах.

З урахуванням практики Верховного Суду щодо можливості залишення цивільного позову без розгляду для його вирішення в порядку цивільного судочинства, у підсумках обґрунтовується нагальна потреба у формуванні єдиної та послідовної судової практики. Така практика має встановити чіткі критерії співвідношення доказів, розподілу тягаря доказування (особливо щодо застосування бойового імунітету) та розробити алгоритм розгляду цивільного позову у випадку закриття кримінального провадження за відсутності складу злочину.

Ключові слова: матеріальна відповідальність військовослужбовців, цивільний позов у кримінальному провадженні, бойовий імунітет, службове розслідування, судова експертиза, доказування.

Naidonov Y.V. Financial liability of military personnel for damage caused to the state: challenges of implementation via civil claims in criminal proceedings

This article examines the theoretical and practical challenges of holding military personnel financially liable for state damages through civil claims in criminal proceedings, a process requiring a balance between state interests and the rights of service members.

The study focuses on the contradictions that arise due to the interaction of the norms of criminal procedural, civil and special military legislation. Analyzing the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Material Liability of Servicemen and Persons Equivalent to Them for Damage Caused to the State» and the Procedure for Conducting an Official Investigation in the Armed Forces of Ukraine approved by order No. 608 of 21.11.2017, the evidentiary weight and procedural status of the materials of the official investigation and the conclusions of the forensic examination are delimited in detail.

The analysis also covers the conditions for liability, including the four-element structure of an offense, and the issue of responsibility for damages caused while executing orders, clarifying how liability depends on an order's lawfulness.

Special attention is paid to the new institution of combat immunity and its effect on financial liability, analyzing the legal conflict between the Law «On the Defense of Ukraine» and the Criminal Code. It is highlighted that exemption from criminal liability via combat immunity removes the basis for full financial liability but may not preclude liability under general civil law principles.

In light of Supreme Court practice, the article concludes by arguing for the urgent need to establish a unified judicial practice. This practice must create clear standards for the correlation of evidence, the allocation of the burden of proof (particularly for combat immunity), and a clear procedure for handling civil claims when criminal proceedings are closed due to the absence of a criminal offense.

Key words: financial liability of military personnel, civil claim in criminal proceedings, combat immunity, internal investigation, forensic examination, adducing evidence.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації поставила перед правовою системою України низку безпрецедентних викликів. В умовах активних бойових дій значно зросла кількість випадків пошкодження чи втрати військового майна військовослужбовцями під час виконання службових обов'язків. Це, у свою чергу, актуалізувало комплекс проблем, пов'язаних із притягненням військовослужбовців до матеріальної відповідальності та вирішенням цивільних позовів у рамках кримінальних проваджень.

Актуальність цього питання в умовах воєнного стану зумовлена складним і подекуди фрагментарним характером нормативного регулювання. Норми кримінально-процесуального, цивільного та спеціального військового законодавства нерідко вступають у суперечність, що створює практичні колізії та ускладнює захист прав як військовослужбовців, так і потерпілих.

З одного боку, необхідність забезпечення обороноздатності держави вимагає ефективних механізмів захисту державного майна. З іншого – правова держава має гарантувати дотримання прав військовослужбовців, унеможливаючи їх безпідставне притягнення до відповідальності за дії, вчинені в екстремальних умовах бойової обстановки. Таким чином, наявні колізії та прогалини в законодавстві й судовій практиці створюють суттєві ризики як для інтересів держави, так і для правового захисту самих військових, що потребує негайного наукового та практичного вирішення.

Метою дослідження є аналіз теоретичних та практичних проблем притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності шляхом пред'явлення цивільних позовів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика юридичної відповідальності військовослужбовців традиційно перебуває у фокусі уваги вітчизняних науковців. Однак, якщо дисциплінарна, адміністративна та кримінальна відповідальність досліджені досить ґрунтовно, то інститут матеріальної відповідальності тривалий час не отримував належної уваги, що змінилося з початком збройної агресії.

Теоретичне підґрунтя для розуміння інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців закладено у дисертаційному дослідженні Н.І. Чудик-Білоусової [1], яке стало однією з перших фундаментальних праць у цій сфері. Подальший розвиток її ідеї знайшли у наукових працях С.С. Кудінова, який обґрунтував ключовий принцип: метою матеріальної відповідальності є не

покарання військовослужбовця, а компенсація прямих збитків, завданих державі [2, с. 207]. Це чітко розмежує її правовідновлювальну, компенсаційну функцію від каральної.

Для коректної кваліфікації умов, за яких було завдано шкоду, важливе значення мають дослідження О.О. Гриньківа [3], присвячені розмежуванню понять «службової» та «бойової» діяльності. Це дозволяє відрізнити випадки завдання шкоди внаслідок об'єктивної бойової обстановки від тих, що сталися через недбалість у мирних умовах.

Особливий пласт наукових досліджень стосується відповідальності військовослужбовця за шкоду, завдану внаслідок виконання наказу. Теоретичним фундаментом у вказаній сфері є праці С.І. Дячука, який глибоко проаналізував юридичну природу наказу та кримінально-правову оцінку його виконання [4]. Розвиваючи цю тему, Д.М. Навроцький детально охарактеризував поняття наказу, його ключові ознаки (розпорядчий характер, компетенція особи, що його видає, обов'язковість виконання) та види: законний, незаконний, злочинний та явно злочинний [5]. У свою чергу, С.Д. Гринько дослідила значення наказу командира для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, обґрунтувавши, що за шкоду, завдану внаслідок виконання незаконного або явно злочинного наказу, відповідальність несе держава [6, с. 32]. М.О. Левицький розглянув відмову від виконання явно кримінально протиправного наказу як спосіб самозахисту військовослужбовцем своїх особистих немайнових прав, що може мати форму бездіяльності [7, с. 116].

З початком повномасштабного вторгнення особливої актуальності набув інститут бойового імунітету. Ю.В. Шинкарьов та М.Г. Корабель аналізують його як складне правове явище, вказуючи на дуалізм та розбіжності у його правовому регулюванні в Законі «Про оборону України» та статті 43-1 Кримінального кодексу України. Науковці підкреслюють невизначеність його правової природи: чи є він підставою для звільнення від відповідальності, чи обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння. [8, с. 40].

Також інститут бойового імунітету аналізується в роботах Я.М. Калюжного, як механізм захисту військовослужбовців від необґрунтованого притягнення до відповідальності [9].

Розмежування матеріальної відповідальності та кримінально караних діянь, у свою чергу, неможливе без урахування доробку фахівців у галузі кримінального права. Наукові напрацювання Ю.А. Кричуна [10], присвячені кваліфікації військових злочинів, допомагають визначити критерії, за якими пошкодження військового майна перетворюється зі звичайного проступку на злочин.

Теоретичним фундаментом для такого аналізу слугують класичні праці академіка В.Я. Тація, що заклали основи вчення про об'єкт та предмет злочину.

Процесуальні аспекти доказування у справах про відшкодування шкоди висвітлені у працях Д.В. Давидової [11]. Вона дослідила правову природу документа як джерела доказів у кримінальному провадженні, зазначивши, що висновки ревізій та акти перевірок належать саме до документів. Це має значення при розмежуванні доказової ваги матеріалів службового розслідування та висновків судової експертизи

Незважаючи на наявність вагомих наукових праць, комплексний аналіз взаємозв'язку матеріальної відповідальності, бойового імунітету та практики розгляду цивільних позовів у кримінальних провадженнях щодо військовослужбовців в умовах воєнного стану досі не був предметом окремого системного дослідження. Це і зумовлює актуальність подальшої наукової розробки зазначеної теми.

Виклад основного матеріалу. Вирішення цивільного позову в межах кримінального провадження щодо військовослужбовця є складним юридичним завданням, що вимагає одночасного застосування норм трьох різних правових режимів: кримінально-процесуального, цивільно-процесуального та спеціального військового законодавства. Така «різновекторність» створює унікальну правову конструкцію, де загальні принципи відшкодування шкоди модифікуються специфікою військової служби та особливими умовами відповідальності. З одного боку, кримінальний процес визначає процедуру розгляду позову, з іншого – матеріально-правові норми встановлюють підстави і межі відповідальності військовослужбовця, а цивільне процесуальне право відіграє допоміжну роль у заповненні прогалин.

Основним процесуальним каркасом для розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні є Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК). Відповідно до статті 128 КПК, такий позов пред'являється до початку судового розгляду і розглядається судом за правилами, встановленими КПК. Це означає, що порядок пред'явлення позову, визначення сторін, збирання та оцінка доказів підпорядковуються насамперед засадам кримінального судочинства. Водночас

законодавець передбачив механізм заповнення прогалин у кримінально-процесуальному регулюванні: частина 5 статті 128 КПК встановлює, що в разі відсутності відповідних норм у КПК до відносин, пов'язаних із цивільним позовом, застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) за умови, що вони не суперечать засадам кримінального провадження.

Водночас у деяких випадках суди в межах кримінального провадження приходять до висновку про недоцільність або неможливість остаточного вирішення цивільного позову і вдаються до альтернативних шляхів. Показовою є постанова Верховного Суду від 11.08.2022 у справі № 496/4440/19, де суд касаційної інстанції скасував рішення нижчих інстанцій у частині вирішення цивільного позову військової частини і призначив новий розгляд цієї частини спору в порядку цивільного судочинства [12]. Фактично Верховний Суд дійшов висновку, що розгляд питання відшкодування шкоди має бути винесений за межі кримінального провадження, якщо в його рамках не забезпечено належного, повного і справедливого розгляду позову. Такий підхід покликаний гарантувати дотримання прав сторін цивільного спору навіть тоді, коли кримінальне провадження добігло кінця, але питання компенсації шкоди залишилося спірним або недостатньо обґрунтованим.

Якщо процесуальні аспекти цивільного позову регулюються переважно КПК (за участі норм ЦПК), то матеріально-правові засади відповідальності військовослужбовців визначаються спеціальним законодавством. Центральним актом у цій сфері є Закон України від 03.10.2019 № 160-IX «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» (далі – Закон № 160-IX) [13].

Цей закон діє за принципом *lex specialis derogat legi generali* (спеціальний закон скасовує дію загального), а отже його норми мають пріоритет над загальними положеннями Цивільного кодексу України щодо відшкодування шкоди. Таким чином, суд у кримінальному провадженні, вирішуючи цивільний позов, зобов'язаний застосовувати саме норми Закону № 160-IX для визначення наявності підстав, умов та меж матеріальної відповідальності військовослужбовця. При цьому норми ЦК України щодо деліктної відповідальності застосовуються субсидіарно і лише в частині, не врегульованій спеціальним законом.

Стаття 3 Закону № 160-IX встановлює класичну чотириелементну конструкцію складу майнового правопорушення як умову притягнення до відповідальності. Підставою є наявність прямої дійсної шкоди, завданої неправомірним рішенням чи дією (бездіяльністю) при виконанні обов'язків, причинний зв'язок між поведінкою та шкодою, а також вина військовослужбовця (умисел або необережність).

Ці елементи відповідають загальним засадам деліктної відповідальності, однак їх зміст і доказування набувають специфіки через призму військових правовідносин, режиму воєнного стану та субординації. Зокрема, оцінка протиправності поведінки тісно пов'язана з виконанням службових обов'язків і наказів, а наявність шкоди визначається з урахуванням особливого статусу військового майна.

Закон № 160-IX детально регламентує порядок притягнення винної особи до матеріальної відповідальності. Виявивши факт завдання шкоди, командир (начальник) зобов'язаний протягом трьох діб видати наказ про призначення службового розслідування для з'ясування причин, розміру шкоди та винних осіб.

Розслідування має бути завершене у місячний строк (з можливим продовженням ще на місяць), за результатами складається акт (висновок), на підставі якого командир у 15-денний строк видає наказ про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності із зазначенням суми стягнення. Відповідно до частини 5 статті 10 Закону № 160-IX, якщо особу, яка завдала шкоду, притягнуто до кримінальної відповідальності, відшкодування здійснюється шляхом пред'явлення військовою частиною цивільного позову в кримінальному провадженні. Таким чином, спеціальний закон узгоджується з нормами КПК, прямо спрямовуючи механізм відшкодування в кримінально-процесуальне русло, коли йдеться про делікт, що одночасно є кримінальним правопорушенням.

У процесі доказування у справах про матеріальну відповідальність військовослужбовців ключову роль відіграють два інструменти: службове розслідування та судова економічна експертиза. Хоча обидва спрямовані на встановлення обставин завдання шкоди і визначення її розміру, вони мають різну правову природу, процедуру та доказове значення. Це породжує складні питання їх співвідношення у судовій практиці.

Так, службове розслідування – це внутрішня адміністративна процедура, яка ініціюється командиром військової частини і проводяться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, а також встановлення ступеня вини особи (осіб), чиї дії або бездіяльність стали причиною вчинення правопорушення.

Проведення розслідування регламентується статтею 8 Закону № 160-IX та відповідними відомчими актами (наприклад, Наказом МО України № 608 від 21.11.2017, що затвердив Порядок проведення службових розслідувань [14]). Як зазначалось, командир призначає розслідування протягом 3 діб з моменту отримання доповіді про факт шкоди, а завершити його слід у місячний строк.

У певних випадках закон дозволяє не проводити розслідування – якщо причини, розмір шкоди та винна особа вже встановлені за результатами аудиту, інвентаризації, досудового розслідування або рішення суду.

За своєю сутністю службове розслідування не є ні досудовим слідством, ні процесуальною дією в розумінні КПК; це радше відомча перевірка. Втім, результати оформлюються у вигляді Акта (висновку) службового розслідування, який у кримінальному провадженні розглядається як письмовий документальний доказ (згідно зі ст. 99 КПК) – наприклад, акт ревізії чи перевірки теж належить до документів [11, с. 161]. Такий акт фіксує обставини «по гарячих слідах», містить пояснення причетних осіб, висновки комісії щодо причин та винуватців. Суд оцінює цей документ нарівні з іншими доказами, зважаючи на його належність, допустимість і достовірність.

Звільнення від обов'язку проводити службове розслідування за наявності аудиторського висновку чи іншого документа на практиці викликало питання дотримання прав військовослужбовця. Адже аудит чи інвентаризація – технічні процедури, що можуть встановити факт нестачі або неправильної витрати, але не передбачають отримання пояснень від конкретної посадової особи. Натомість службове розслідування – це перший етап, де військовослужбовець має можливість надати свої пояснення, виправдатися або вказати на об'єктивні обставини. У справі № 2540/3014/18 (адміністративний позов військовослужбовця про оскарження наказу про притягнення до відповідальності) суд встановив, що командування порушило процедуру, взагалі не призначивши службового розслідування після виявлення нестачі пального під час аудиту [15]. Позивача фактично не було заслухано: його провину вивели формально з аудиторського звіту, без жодних пояснень з його боку. Верховний Суд залишив у силі рішення апеляційного суду про визнання такого наказу протиправним, наголосивши, що відмова від проведення розслідування за цих обставин порушила право військовослужбовця на захист.

Разом з тим, на відміну від відомчого розслідування, судова експертиза є процесуальним інструментом, що застосовується в межах кримінального провадження. Відповідно до статей 242-243 КПК, економічна (бухгалтерська) експертиза призначається слідчим, прокурором або судом, а також може проводитися за клопотанням сторони захисту.

Мета експертизи – використати спеціальні знання для розв'язання питань, які виникають під час досудового розслідування чи судового розгляду. У справах про шкоду військовому майну основним завданням експерта є визначення вартості збитків: ринкової вартості втраченого чи знищеного майна, вартості його відновлення, оцінка нестачі за бухгалтерськими документами тощо. Висновок експерта є самостійним джерелом доказів у кримінальному провадженні (ст. 84 КПК), на рівні з показаннями, документами тощо.

Суд оцінює експертний висновок за загальними критеріями: належність, допустимість, достовірність, а також перевіряє компетентність експерта і наукову обґрунтованість методик. Ніяких «презупцій істинності» висновок не має – він не є обов'язковим для суду і може бути відхилений або переоцінений, якщо суперечить іншим доказам чи викликає сумнів. Водночас у складних справах, особливо щодо великих сум, роль експертизи важко переоцінити: вона надає суду об'єктивну відправну точку для визначення розміру шкоди, на підставі якої і вирішується доля цивільного позову.

Службове розслідування та судова експертиза не виключають, а доповнюють одне одного. Розслідування встановлює якісні аспекти: що сталося, хто причетний, за яких обставин, у чому полягала вина. Експертиза ж дає кількісну оцінку наслідків: визначає вартість втраченого майна або розмір нестачі. На практиці матеріали службового розслідування (опис майна, пояснення посадовців тощо) часто стають вихідними даними для експерта. Водночас, якщо службове розслідування не проводилося, експерт може встановити суму збитків, але питання вини та причин

залишаться відкритими. Як було показано вище, відмова від розслідування може призвести до визнання наказу протиправним саме через невстановлення суб'єктивної сторони правопорушення.

Тому обидва інструменти є важливими: розслідування забезпечує реалізацію права військовослужбовця на захист на початковому етапі, а експертиза – об'єктивність оцінки збитків на етапі судового розгляду.

Реалії повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України поставили перед правовою системою нові виклики у сфері матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Так, в березні 2022 року законодавець запровадив у правову систему поняття «бойового імунітету» – з метою захистити військовослужбовців від кримінального переслідування за дії, вчинені при відсічі збройної агресії. Законом України № 2124-IX від 15.03.2022 [16] до Кримінального кодексу України було додано статтю 43-1, яка передбачила, що «не є кримінальним правопорушенням діяння (дія чи бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або збройного конфлікту з метою відсічі та стримування агресії, якщо при цьому не порушено законів та звичаїв війни». Паралельно до Закону України «Про оборону України» в ст. 1 введено визначення бойового імунітету як звільнення військового командування, військовослужбовців та інших осіб, які беруть участь в обороні України, від відповідальності (у тому числі кримінальної) за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, яких за умов розумної обачності не можна було передбачити або які охоплюються виправданим ризиком (за винятком випадків порушення законів та звичаїв війни).

Такий дуалізм нормативного регулювання породив внутрішню колізію. З одного боку, спеціальна норма воєнного законодавства фактично надає дуже широкий імунітет – не лише від кримінальної, а й від будь-якої юридичної відповідальності за певних умов непередбачуваності втрат або виправданого ризику. З іншого боку, кримінальне право (через ст. 43-1 КК) формально лише виводить діяння з категорії злочинів, не торкаючись прямо цивільно-правового обов'язку відшкодувати шкоду. Виникає питання: чи звільнення від кримінальної відповідальності автоматично звільняє від матеріальної? Чи може держава (в особі військової частини) вимагати компенсації за втрачене майно, навіть якщо дії військовослужбовця не є злочином?

Проблема особливо актуальна у світлі норми про повну матеріальну відповідальність за наявності ознак кримінального правопорушення. Якщо застосувати буквально тлумачення, то коли діяння підпадає під бойовий імунітет і не визнається кримінальним правопорушенням, відпадає одна з підстав для повної матеріальної відповідальності за ст. 6 Закону № 160-IX – а саме? «вчинення діяння, що має ознаки кримінального правопорушення».

На практиці це породжує правову невизначеність. Приміром, якщо командир втратив техніку під час бою, діючи в умовах хаосу, його дії можуть бути не злочинними (через бойовий імунітет), але чи означає це автоматично, що він зовсім не відповідає за завдані збитки? Чи може бути застосовано обмежену відповідальність за необережність, якщо доведуть, що командир діяв не достатньо розумно чи обачно з погляду військової тактики? Законодавство прямої відповіді не дає. До квітня 2025 року Закон № 160-IX взагалі не згадував про бойовий імунітет, і лише Законом № 4344-IX було доповнено ст. 8 нормою, що службове розслідування може не призначатися, якщо шкоду завдано діями противника або у зв'язку з виконанням бойового завдання.

Враховуючи вищевказане, судова практика знаходиться в процесі формування підходів правозастосування, яке збалансує два інтереси: збереження державного майна та захист військових від надмірного тиску за бойові рішення.

Поки що можна прогнозувати, що пріоритет буде надано бойовому імунітету як прояву державного інтересу у боездатності армії. Уже зараз у внутрішніх наказах Збройних Сил простежується тенденція не притягувати військових до відповідальності за втрати, понесені без їхньої вини в бою.

Тим не менше, остаточну крапку в цій колізії має поставити судова практика, формуючи критерії: «розумна бойова обачність», «виправданий ризик» тощо, на основі яких вирішуватиметься, чи підлягає позов задоволенню.

Впровадження бойового імунітету також змінило акценти у доказуванні. Якщо раніше основним було довести факт шкоди і встановити винного, то тепер з'явилося попереднє питання: чи сталася шкода за обставин бойового імунітету? Відповідно, в розслідуваннях доводиться аналізувати тактичну обстановку, відповідність дій військових обставинці та нормам міжнародного гуманітарного права. Це значно ускладнює завдання позивача (військової частини), який тепер

мусить спершу спростувати можливість застосування бойового імунітету, щоб відкрити шлях до стягнення шкоди.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що реалізація інституту цивільного позову в рамках кримінального провадження щодо військовослужбовців зіштовхується зі значними проблемами, зумовленими унікальним гібридним характером правового регулювання. Основною перешкодою є необхідність одночасного застосування норм кримінально-процесуального, цивільного та спеціального військового законодавства, що створює практичні колізії, зокрема, коли спрощені процедури, передбачені матеріальними нормами Закону № 160-IX, не відповідають більш суворим вимогам до доказування, встановленим у КПК України.

На практиці ця невизначеність призводить до проблеми конкуренції доказів, що вимагає чіткого розмежування процесуального статусу та доказової ваги матеріалів службового розслідування та висновку судової експертизи. Матеріали відомчої перевірки за своєю правовою природою є лише письмовим доказом-документом, що фіксує обставини події. Натомість висновок експерта є окремим процесуальним джерелом доказів, яке слугує належним інструментом для встановлення розміру шкоди, тоді як причинно-наслідковий зв'язок встановлюється судом на підставі оцінки всієї сукупності доказів у справі.

Особливої гостроти ця проблематика набуває у зв'язку із запровадженням інституту бойового імунітету. Залишається відкритим фундаментальне питання: як відсутність складу кримінального правопорушення через застосування імунітету (ст. 43-1 КК України) впливає на підстави для задоволення цивільного позову.

Встановлено, що звільнення від кримінальної відповідальності усуває підставу для повної матеріальної відповідальності, однак це не виключає необхідності надання окремої правової оцінки наявності умов для притягнення до цивільно-правової відповідальності, яка має власні стандарти доказування. Це, у свою чергу, вимагає від суду окремого дослідження всіх обставин справи з урахуванням критеріїв «виправданого ризику» та «розумної бойової обачності».

Таким чином, для забезпечення справедливого балансу між інтересами держави та правами військовослужбовців нагальною є потреба у формуванні єдиної та послідовної судової практики. Така практика має встановити чіткі правила співвідношення та допустимості доказів, зокрема, визначити пріоритетність висновку судової експертизи над відомчими матеріалами для визначення розміру збитків; сформулювати стандарти розподілу тягара доказування, особливо в частині доведення (не)застосовності умов бойового імунітету; та запропонувати чіткий алгоритм дій суду щодо цивільного позову у випадку закриття кримінального провадження. Особливо це стосується ситуацій, коли відсутній склад кримінального правопорушення, однак встановлено наявність складу цивільного правопорушення, що є самостійною підставою для настання матеріальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чудик-Білоусова Надія Іванівна. Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2004. – 232 с.
2. Кудінов С.С. Матеріальна відповідальність військовослужбовців як різновид юридичної відповідальності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. № 33. С. 203–208. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7488912> (дата звернення: 21.09.2025).
3. Гриньків О.О. Поняття службово-бойової діяльності Державної прикордонної служби України через суміжні дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. № 4. С. 198–203. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/34.pdf (дата звернення: 21.09.2025).
4. Дячук С.І. Юридична природа виконання наказу; Кримінально-право-ва оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». К. 2000. 248 с.
5. Навроцький Д.М. Поняття наказу (розпорядження) та його види в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 9-2(2). С. 77–80.

6. Гринько С.Д. Значення наказу командира для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцем унаслідок його виконання. *Часопис цивілістики*. 2023. № 48. С. 27–34. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/48/3.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).
7. Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав військовослужбовців: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Левицький М.О. Хмельницький, 2021. 259 с. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3890/1/%d0%9b%d0%b5%d0%b2%d0%b8%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9_%d0%9c_%d0%9e-dis.pdf (дата звернення: 21.09.2025).
8. Шинкарьов Ю.В., Корабель М.Г. Щодо проблематики бойового імунітету в сучасному праві України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. 2023. № 37. С. 36–43. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/12455/4255> (дата звернення: 21.09.2025).
9. Калюжний Я.М. Інститут бойового імунітету в умовах повномасштабної війни: баланс між обороною та захистом прав людини. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 7-8. С. 1–9. URL: https://www.researchgate.net/publication/395330430_INSTITUT_BOJOVOGO_IMUNITETU_V_UMOVAN_POVNOMASSTABNOI_VIJNI_BALANS_MIZ_OBORONOU_TA_ZAHISTOM_PRAV_LUDINITHE_INSTITUTION_OF_COMBAT_IMMUNITY_IN_THE_CONTEXT_OF_FULL-SCALE_WAR_BALANCING_DEFENSE_AND_THE_PROT/fulltext/ (дата звернення: 21.09.2025).
10. Кричун Ю.А. Воєнні та військові злочини в кримінальному праві України: особливості та співставлення з міжнародним кримінальним правом та зарубіжним законодавством. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. № 13. С. 109–114. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/214/170> (дата звернення: 21.09.2025).
11. Давидова Д.В. Деякі аспекти правової природи документа як джерела доказів у кримінальному провадженні України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3(64). С. 158–163. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/407305.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).
12. Постанова Верховного Суду від 11.08.2022 р., судова справа № 496/4440/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105706436> (дата звернення: 21.09.2025).
13. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі: Закон України від 03 жовтня 2019 р. № 160-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20/print> (дата звернення: 21.09.2025).
14. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ від 21 листопада 2017 р. № 608 / Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text> (дата звернення: 21.09.2025).
15. Постанова Верховного Суду від 25.05.2023 р., судова справа № 2540/3014/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111108844> (дата звернення: 21.09.2025).
16. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2124-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text> (дата звернення: 21.09.2025).